

С. І. Вергун

аспірант, відділ історії України XIX — початку XX ст.,
Інститут історії України, НАН України
(м. Київ, Україна), serhiiverhun@gmail.com

КОРУПЦІЯ У ДІЯЛЬНОСТІ ТРАНСПОРТНОЇ ЖАНДАРМЕРІЇ ЗАЛІЗНИЦЬ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX — ПОЧАТОК XX ст.)

У статті виявлено та проаналізовано факти проявів корупції у середовищі жандармських поліцейних управлінь залізниць України та їх структурних підрозділів — жандармських поліцейних відділень залізниць у другій половині XIX — на початку XX ст. На основі архівних матеріалів встановлено міри покарання для представників унтер-офіцерського складу, яких було притягнуто до відповідальності за фактом корупції. Зауважено, що не зважаючи на статус представників правоохоронних органів, явище корупції серед жандармів було доволі поширеним. Складаючи протоколи, що не мали змістовного наповнення, деякі військовослужбовці транспортної жандармерії залізниць фактично унеможливлювали розкриття справ, що стосувалися розкрадання майна на багатомільйонні суми. Форми корупції були різноманітними, але здебільшого пов'язані з використанням військовослужбовцями свого посадового становища (жандарми спочатку затримували підозрілу особу, потім погрожували протоколом та ув'язненням, а в разі згоди на чималу суму “дарували свободу” затриманому, при чому це могли бути, як адміністративні правопорушники, так і політичні). Попри всі намагання влади подолати корупцію різними реорганізаціями поліцейно-жандармської системи та застосуванням адміністративних заходів, позитивного результату досягнути так і не вдалося.

Ключові слова: жандармські поліцейні управління залізниць України, жандарм, корупція, унтер-офіцер.

S. I. Verhun

Postgraduate Student (Ph. in History),
Department of the History of Ukraine XIX —
early XX century, Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine
(Kyiv, Ukraine), serhiiverhun@gmail.com

CORRUPTION IN THE TRANSPORT GENDARMERIE RAILWAYS OF UKRAINE (SECOND HALF OF XIX — EARLY XX CENTURY)

Abstract

In the article S. Verhun “Corruption in the transport gendarmerie railways of Ukraine (second half of 19th — beginning 20th century)” identified and analyzed the facts of corruption among police departments gendarme railways of Ukraine and their departments — gendarme police departments of railways the second half of 19th — beginning 20th century. By analyzing archival materials set punishment for representatives of non-commissioned officers who were prosecuted for corruption. Established that despite the status of law enforcement bodies of police corruption phenomenon was quite widespread. By drawing up protocols were not content of some military gendarmerie railway transport made it impossible actually disclosing cases related to embezzlement on the railways for multimillion sums. Forms of corruption are varied, but were mostly associated with military use his official position (first gendarmes detained suspect then threatened minutes and imprisonment, and if consent to break the bank “give freedom” detained at what it could be as administrative offenders and political). Despite all efforts by various authorities to fight corruption reorganization of the police, the gendarmerie and the implementation of the system of administrative measures will achieve positive results and failed.

Keywords: *gendarmerie police of the Ukrainian railways, gendarme, corruption, non-commissioned officer.*

У сучасному суспільно-політичному житті України проблема корупції виступає однією з найбільш популярних тем в передвиборчих виступах та дискусіях політиків, представників бізнесу і висвітлюється в переважній більшості виключно як негативне явище, що гальмує економічний та політичний розвиток сучасного українського суспільства.

Корупція як суспільно-політичне явище стає об’єктом наукових досліджень політологів, соціологів, економістів, істориків. Безпосередньо осмисленню корупції як політичного, соціального та правового явища присвячені праці відомих вчених: І. Говорова¹, Н. Зайончковського², В. Измозіка³, В. Піотровського, Р. Очкура⁴, Г. Казьмирчука⁵, В. Молчанова⁶.

---

¹ Говоров И. Проблема коррупции в российской полиции на рубеже XIX–XX вв. // Новейшая история России. — 2011. — № 2. — С. 122–140.

² Зайончковский П. Правительственный аппарат самодержавной России в XIX в. — М.: Мысль, 1978. — 288 с.

³ Измозик В. Россия начала XX века глазами чинов полицейского розыска Российской империи // Вопросы истории. — 2010. — № 12. — С. 153.

⁴ Пиотровский В., Кудрявцев В., Очкур Р. Полиция Российской империи. — СПб.: Астрель, 2005. — 280 с.

Вивчення досвіду боротьби з корупцією у поліційно-жандармській системі Російської імперії складає актуальність нашого дослідження.

Наукова новизна нашого дослідження полягає у спробі висвітлити форми та напрямки боротьби з корупцією у системі ЖПУЗ Російської імперії.

У другій половині XIX — на початку XX ст. Російська імперія переживала етап економічного піднесення, що обумовлювало відповідні трансформації її державного механізму, одним із інститутів якого був поліційно-жандармський апарат, до якого у суспільстві сформувалось у силу ряду причин досить негативне ставлення. Однією з яких була корумпованість його військовослужбовців. Сучасний дослідник І. Говоров, посилаючись на спогади жителів міст Російської імперії так описує народну характеристику поліціантів: “Полицейские чины были взяточники... за взятку можно было замазать всякое правонарушение и даже преступление”; “Полиция не пользовалась в народе уважением, её не почитали и попросту презирали... По праздникам взятки носили почти узаконенный характер. Считалось обязательным, чтобы домовладельцы, торговцы, предприниматели посылали всем начальствующим в полицейском участке к Новому году и прочим большим праздникам поздравления с "вложением". Околоточным, квартальным и городовым "поздравления" вручались прямо в руки, так как поздравлять они являлись сами”⁷.

Отже, за свідчення сучасників прояви корупції у правоохоронній системі Російської імперії були явищем повсякденним і звичним. В умовах доби Великих реформ 1860–1870-х рр. було започатковано процес здійснення ряду заходів, спрямованих на боротьбу з корупцією у правоохоронних органах. Одним із перших кроків у цьому напрямі стала реформа поліційно-жандармської системи 1866 р. В її рамках санкт-петербурзький обер-поліцеймейстер Ф. Трепов визнав ганебним та неприпустимим вимагання та отримання “подарункових” (подарункові грошові “підношення” у свята цивільними особами посадовцям та поліцейським) і обіцяв, що особи, які будуть і далі практикувати такий вид хабарництва: “будут преследуемы мною со всей строгостью”⁸.

У регіонах імперії масштаби і форми хабарництва вражали. Як відмічають сучасні дослідники, інколи військовослужбовці поліції та жандармерії нагадували скоріше бізнесменів, аніж стражів правопорядку. Вартість хабарів коливалася в залежності від роду занять хабародавця. Так, за право мати

---

⁵ Казьмирчук Г., Казьмирчук М. Освіта в селі Кальнику з 60-х років XIX ст. — 20-х років XX ст. — К.: Логос, 2007. — 39 с.

⁶ Молчанов В. Корупція як соціальний чинник добробуту імперської адміністрації у підросійській Україні в XIX — на початку XX ст. // Проблеми історії України XIX — початку XX ст.: зб. наук. пр. — К., 2008. — Вип. 4. — С. 247–267.

⁷ Говоров И. Указ. соч. — С. 122.

⁸ Пиотровский В., Кудрявцев В., Очкур Р. Указ. соч. — С. 39.

прибуткове місце перевізник мав заплатити городовому від 5 коп. Тоді, як власник розважальних закладів мав вже давати хабара — до декількох сотень рублів⁹.

За даними радянського історика П. Зайончковського, у губерніях Правобережної України всі поміщики регулярно платили хабарі чинам поліції. В усіх значних маєтностях існували щорічні оклади для поліцейських чиновників із різноманітних видів продовольства. Від цукрових заводів та “питейных” відкупників для поліцейських посилали цукор, горілку й гроші. З маєтностей громадянського губернатора І. Фундуклея до призначення його на цю посаду також було призначено річні оклади різним поліцейським чинам. Однак після зайняття ним останньої управляючий його маєтностями зупинив видачу. Дізнавшись про це, І. Фундуклей наказав видати все за попередній час і здійснювати її у майбутньому. При цьому він зауважив, що якщо багаті поміщики не будуть допомагати продовольством та коштами для утримання чиновників поліції, то ці засоби вони будуть отримувати в злочинців¹⁰.

Аналогічною була ситуація зі службовими зловживаннями представників карального апарату імперської влади і в сільській місцевості. Так, відомий український історик Г. Казьмирчук, описуючи соціальне життя мешканців Липовецького повіту наприкінці XIX ст., де у містечках проживало багато євреїв, стверджує, що тут “побутувало хабарництво чиновників — справник брав із кожного жида за рік по десятці, а поліцейський надзиратель брав по п’ятці”¹¹.

Корупція і хабарництво, як відмічає сучасний український дослідник В. Молчанов, процвітали навіть у середовищі карного розшуку. Приміром, київський поліцмейстер В. Цихоцький на початку XX ст. особливо відрізнявся хабарництвом, порушенням штатного розкладу, привласненням значних сум грошей та ін. Цей “скромний” держслужбовець у результаті такої діяльності придбав убогу “хатинку” у вигляді невеличкої маєтності на Полтавщині вартістю 100 тис. руб., після чого, за власним бажанням, вийшов у відставку в чині генерал-майора на державну пенсію¹².

Цікава ситуація виникла у Київському охоронному відділенні, коли у 1911 р. при перевірці особового складу таємних агентів, причиною якої було вбивство прем’єр-міністра Російської імперії П. Столипіна, виявилось, що більшість таємних агентів на утримання яких начальник Київського охоронного відділення М. Кулябко виділив 30 тис. руб., була фіктивною, існу-

---

⁹ *Говоров І.* Указ. соч. — С. 128.

¹⁰ *Зайончковский П.* Указ. соч. — С. 156.

¹¹ *Казьмирчук Г., Казьмирчук М.* Вказ. праця. — С. 5.

¹² *Молчанов В.* Вказ. праця. — С. 258.

ючи виключно на папері (причому у списках значилися прізвища Водкін, Коньяков, Лікерів)¹³.

За архівними даними, джерелом корупційних доходів військовослужбовців транспортної жандармерії на залізницях часто слугувала перевірка документів. Так, унтер-офіцери Воронежського жандармського поліційного управління залізниць І. Рожков та Ф. Максимов 18 серпня 1873 р. при перевірці документів на станції Новочеркаськ у селянина І. Якуніна, який повертався з заробітків, виявили недійсний паспорт і скориставшись неосвіченістю останнього, залякуючи і погрожуючи ув'язненням, взяли з нього хабар у розмірі 20 руб.: "...привели к себе на квартиру и показывая вид будто они хотят составить об обнаружении ими просроченного паспорта протокол, когда Якунин обратился к ним с просьбою об освобождении его, начали заявлять ему, что это дело стоит 50 рублей. Когда же Якунин, желая избежать задержания, дал им 10 рублей, то они не довольствуясь этим потребовали от него за освобождение 25 рублей, посему Якунин вынужден был дать им еще 10 рублей". Ошуканий жандармами потерпілий звернувся до начальника станції та до начальника Ростовського відділення Воронежського ЖПУЗ і розповів про неправомірні дії зі сторони військовослужбовців транспортної жандармерії залізниць. Справа набула значного розголосу, особливо серед жандармського керівництва, адже подібні дії унтер-офіцерів дискредитували всю жандармсько-поліційну систему. При проведенні попереднього слідства підозрювані жандарми не визнавали своєї провини, будуючи розбіжні версії. За однією з них, виявивши недійсний паспорт, вони спочатку планували відвести селянина до поліцейського, але по дорозі до відділку зайшли на квартиру до Максимова відсвяткувати його день народження і відпустили постраждалого, повернувши йому паспорт¹⁴. У процесі слідства було опитано також і дружину унтер-офіцера Максимова, яка сказала, що на момент приходу чоловіків вона спала в іншій кімнаті й нічого конкретного сказати про їх діалог не може, окрім того, що Рожков і селянин довго не затримувалися. Натомість опитування начальника станції Бекдарева, сторожів Листопадава та Саракатечива а також унтер-офіцера Філіпова засвідчили неправомірні дії унтер-офіцерів Рожкова та Максимова¹⁵. Вирок Тимчасового військового суду було винесено 22 квітня 1874 р. Обвинувачуваних унтер-офіцерів І. Рожкова та Ф. Максимова визнано винними. Унтер-офіцера Рожкова звільнено від служби з "исчисленным в 16 ст. С.В.П. 1869 XXIV последствиями", а унтер-офіцера Максимова позбавлено звання

¹³ *Говоров И.* Указ. соч. — С. 130.

¹⁴ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України), ф. 733, оп. 3, спр 1033, арк. 1.

¹⁵ Там само, арк. 6.

унтер-офіцера, нашивки “за бездоганну службу”, ув’язнено на 4 тижні та внесено до списку “штрафованных”¹⁶.

Цікавим є той факт, що засуджені унтер-офіцери мали доволі хороший послужний список та користувалися повагою керівництва. І. Рожков перебував на службі з 1850 р, був нагороджений срібною медаллю “за усердие”, шевроном із золотого галстука за вступ на службу після відставки, також мав срібний шеврон і темляк за відмову від офіцерського чина та нашивку за 10-ти річну бездоганну службу. Його співучасник Ф. Максимов перебував на службі з 1859 р., мав нашивку за 6-ти річну бездоганну службу. Це свідчить про недостатній контроль за якістю служби зі сторони жандармського керівництва¹⁷.

У рапорті начальника Київського жандармського поліцейного відділення залізниць від 25 лютого 1876 р. зазначалося, що унтер-офіцер відділення Ільїн, на ст. Козятин, після затримання за крадіжку єврея Міра Айзика, погрожував підозрюваному та натякав на хабар, за що отримав, згідно зі ст. 432 “Уложения о наказаних уголовных и исправительных” та ст. 10 книги XXIII “Свода военных постановлений” 5 діб “простого арешту”¹⁸.

На початку ХХ ст. значного поширення набули крадіжки вантажів на залізничних станціях. Одним із завдань інституту транспортної жандармерії залізниць було попередження та недопускання подібних випадків, але як свідчать історичні факти, жандарми не тільки не завжди боролися, але інколи й були співучасниками таких злочинів. У 1907 р. в районі Московського залізничного вузла склалася критична ситуація, що була пов’язана з небувалим раніше масштабом крадіжок, які лише за 1906 р. принесли збитків на суму більш як 5 млн рублів. Жандармські протоколи, хоч і були складені по формі, не мали структурного наповнення і фактично списували факти крадіжок та грабувань вантажів. виправити ситуацію було доручено слідчому розшукової поліції Москви В. Стефанову, який під час слідства виявив, що представники бандитських груп та скупники краденого регулярно платили “за безпеку” унтер-офіцерам ЖПВЗ та поліцейським¹⁹. Як зауважує сучасний російський дослідник І. Говоров, чим більше імен хабарників дізнавався В. Стефанов, тим більше налаштовував проти себе своє ж керівництво. Спочатку йому рекомендували закрити справу, потім обмежили доступ до службової інформації й у підсумку — звільнили зі служби через неблагонадійність²⁰.

---

¹⁶ Там само, арк. 14.

¹⁷ Там само, оп. 3, спр. 1033, арк 1.

¹⁸ Там само, ф. 342, оп. 1, спр. 1, арк. 14.

¹⁹ Говоров И. Указ. соч. — С. 132.

²⁰ Там же.

Загалом, як зазначає російський дослідник В. Измозік, корупція у рядах транспортної жандармерії, як і всієї поліції, була досить поширеним явищем, особливо серед нижчого особового складу. Користуючись ситуацією, унтер-офіцери брали хабарі та закривали очі на правопорушення²¹. Велика кількість злочинів на залізницях та корупція серед військовослужбовців транспортної жандармерії часто ставали причиною низького коефіцієнту розкриття правопорушень, адже протоколи не містили чіткого змісту правопорушення, а це, своєю чергою, унеможливлювало подальший розгляд справи. Такий стан речей став, імовірно, причиною відмови страхових компаній платити преміальні поліцейським за розслідування справ крадіжок на залізницях. Це викликало обурення начальника московської розшукової поліції Д. Мойсеєнка і він заборонив своєму особовому штату вести розслідування справ у зоні залізничного відчуження²².

Отже, у діяльності ЖПУЗ як інституту поліційно-жандармської системи Російської імперії другої половини XIX — початку XX ст. однією з проблем, що перешкоджала її ефективному функціонуванню була корупція серед чиновників і військовослужбовців, яка охопила всю вертикаль їхніх підрозділів та посадовців: від унтер-офіцерів до начальників відділень та управлінь залізниць. Форми корупції були різноманітними, але здебільшого пов'язані з використанням свого посадового становища (жандарми спочатку затримували підозрілу особу, потім погрожували протоколом та ув'язненням, а в разі згоди на кругленьку суму “дарували свободу” затриманому, причому це могли бути як адміністративні правопорушники, так і політичні). Попри усі намагання влади подолати корупцію різними реорганізаціями поліційно-жандармської системи та застосуванням адміністративних заходів, позитивного результату досягнути так і не вдалося. Корупція в системі правоохоронних органів продовжувалася навіть після ліквідації ОКЖ у березні 1917 р.

REFERENCES

1. Govorov, I. (2011). Problema korupcii v rossiyskoy policii na rubezhe XI–XX vv. *Novishaya istoria Rossii*, 2, 122–140. [in Russian].
2. Zaionchkovskii, P. (1978). *Pravitelstvennyi apparat samodержavnoi Rossii*. Moscow: Mysl. [in Russian].
3. Izmozik, V. (2010). Rossia nachala XX veka glazamy chinov policeiskogo rozyska Rossyiskoy imperii. *Voprosy istorii*, 12, 153. [in Russian].
4. Kazmirchuk, G., & Kazmirchuk, M. (2015). *Osvita v seli Kalnyck z 60 rokiv XIX st.* Kyiv: Logos. [in Ukrainian].

²¹ Измозик В. Указ. соч. — С. 153.

²² Говоров С. Указ. соч. — С. 129.

5. Molchanov, V. (2008). Korupciia iak socialnii chynn timer dobrobutu imperskoi administracii u pidrosiiskiy Ukraini v XIX st. *Problemi istorii Ukraini XIX — pochatku XX st.* — *Problems of the history of Ukraine of XIX-beginning XX cc.*, (4), 247–267. [in Ukrainian].
6. Piotrovskii, V., Kudriavtsev, V., & Ochkur, R. (2015). *Policia Rossiyskoy Imperii*. St.-Peterburg. [in Russian].